

محبت اهل بیت در ارتباط با همگرایی جهان اسلام

محمد حسین صائمی^۱

چکیده:

مبانی مکتبی و ارزش مشترک از جمله مهم ترین زمینه های همگرایی امت اسلامی به شمار می رود. به سبب اهمیت این موضوع بررسی محبت اهل بیت به عنوان یکی از محورهای مهم همگرایی جهان اسلام ذکر شده است. نخست مصداق اهل بیت مورد بررسی قرا گرفته و سپس وجوب محبت اهل بیت در آیات و روایات ذکر شده که بدون شک محور هم گرایی مسلمانان است و هم چنین محبت اهل بیت در کلام اندیشمندان اهل سنت که بهترین پیوند دهنده قلب های مسلمانان دانسته شده است و در آخر تمسک به اهل بیت که خود محور هم گرایی امت اسلامی است بیان شده است. در نتیجه با توجه به آیات قرآن و دستورات پیامبر خدا (ص) مهم ترین محور همگرایی و وسیله وحدت امت اسلامی، محبت اهل بیت است.

کلید واژه ها: هم گرایی، اهل بیت، محبت اهل بیت، اتحاد، جهان اسلام.

محبت اهل بیت در ارتباط با همگرایی جهان اسلام

^۱ دانش پژوه مقطع ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن، مجتمع آموزش عالی اصفهان

مقدمه:

اتحاد رمز عزت و راز عظمت مسلمان در درازنای زمان و پهنای زمین بوده است. انسجام و هم‌گرایی امت اسلامی، از دغدغه‌های مهمی است که در عصر حاضر ذهن اندیشمندان اسلام را به خود مشغول کرده است، ضرورت اتحاد و هم‌گرایی جهان اسلام از نظر عقل بر کسی پوشیده نیست و از منظر قرآن و روایات هم سفارش گردیده است، و بدون شک هر نوع اجتماع، اتحاد، هم‌سوئی و هم‌فکری بین افراد یک گروه نیاز به حلقه اتصال، یعنی نیاز به یک مبنا و محور دارد. هم‌چنین پیوند و ارتباط، موجب نوعی، هم‌سوئی و هم‌فکری می‌شود. به تناسب با آن پیوند، دارای شدت و ضعف است. برای مثال اتحاد و هم‌دلی ناشی از پیوند خانوادگی محکم‌تر و قوی‌تر از اتحاد و هم‌دلی است که بر اثر ارتباط قومی و قبیله‌ای پدید می‌آید. و اتحاد و هم‌سوئی ناشی از پیوند دینی که بی‌شک بالاترین پیوند ممکن است، بالاترین و محکم‌ترین اتحاد خواهد بود. بنابراین مسلمانان با داشتن عالی‌ترین پیوندها و مشترکات نظیر دین اسلام، قرآن کریم، پیامبر و وجوب محبت اهل بیت می‌توانند با محور قرار دادن آنها به هم‌گرایی و اتحاد و یگانگی بالایی برسند؛ در مورد پیشینه این پژوهش کتب و مقالاتی به رشته تحریر در آمده است. بسیاری از دانشمندان مذاهب اسلامی درباره وحدت و وجوب محبت اهل بیت سخن گفته‌اند و در رابطه وحدت و هم‌بستگی تأکید کرده‌اند؛ اما در مورد وجوب محبت اهل بیت با هم‌گرایی جهان اسلام کتاب یا مقاله مستقل پژوهش نشده است. هر چند پژوهشگران در کتاب‌ها و مقالات مختلفی به طور اختصار به آن پرداخته‌اند؛ و در مقاله حاضر سعی شده است، رابطه محبت اهل بیت که مهم‌ترین عامل و وسیله وحدت و هم‌گرایی جهان اسلام توسط قرآن و پیامبر اسلام (ص) معرفی شده است به کاوش بیشتر بپردازد.

مفاهیم و کلیات

محبت در لغت

بمعنای دوستی و علاقه‌مندی می‌باشد. الحُبُّ: دوست داشتن، علاقمند، محب، دوستدار، مورد علاقه. محبوب،^۱ و در فرهنگ عمید به معنی دوستی، عشق، مهر و محبت آمده است،^۲ و از ماده (حَبَّ يَحُبُّ حُبًّا) الْإِنْسَانِ و

^۱ - فواد افرام البستانی، فرهنگ جدید (عربی - فارسی)، ترجمه منجد الطلاب، ص ۱۰۴.

^۲ - حسن عمید، فرهنگ عمید (دو جلدی)، ص ۷۷۵.

الشَّيْءُ: آن انسان یا آن چیز محبوب و دوست داشتنی شد،^۱ و به معنای مهر، دوستی. وُدّ، و داد، مودّت: محبت، دوست داشتن، مقابل بغض و دشمنی، نیز می باشد.^۲

محبت در اصطلاح

محبت عبارت است از احساس میل نسبت به چیزی که برای انسان لذّت بخش است.^۳

دوستی در اسلام

از نظر اسلام برخی از افراد دوستی شان واجب است .

دوستی های واجب

آنان که دوستی شان واجب است.

۱. خدا و رسول - «بگو اگر پدرانتان، برادراتان، همسرانتان، خویشاوندان تان و اموالی که اندوخته اید و تجارتی که از کساد آن بیم دارید و خانه هایی که بدان دل خوش هستید، برایتان از خدا و رسولش دوست داشتنی تر است، منتظر باشید تا خدا فرمان خویش بیاورد، و خدا مردم فاسق را هدایت نخواهد کرد.»^۴ پیامبر اکرم - صلی الله علی وآله - هیچ یکی از شما ایمان نمی آورید مگر آن که من برایش از پدرش، فرزندش و همه مردم دوست داشتنی تر باشم.^۵
۲. عترت - بگو بر این رسالت، مزدی از شما جز دوست داشتن خویشاوندان، نمی خواهم.^۶ پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلّم: «هر چیزی را بنیادی است و بنیاد دین، دوستی ما اهل بیت است.»^۷

محبت اهل بیت (ع)

^۱ - ابراهیم انیس و دیگران، فرهنگ المعجم الوسیط (عربی - فارسی)، ص ۳۱۱.

^۲ - علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۶، ص ۸۵۹۶.

^۳ - محمد ری شهری، دوستی در قرآن و حدیث، ص ۱۷.

^۴ - سوره توبه (۹)، آیه ۲۴.

^۵ - محمد ری شهری، همان، ص ۲۴۵.

^۶ - سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۳.

^۷ - محمد ری شهری، همان، ص ۲۴۷.

یکی از محورهای هم گرایی و هم بستگی امت اسلامی محبت و دوستی نسبت به اهل بیت (ع) رسول خدا (ص) است.

الف (مصداق اهلیت (ع)

از مباحث مهم این موضوع تعیین مصداق اهل بیت (ع) است. شیعیان و گروهی از اهل سنت معتقدند که پیامبر اکرم (ص)، فاطمه زهرا (س)، امام علی (ع) و امام حسن و امام حسین (ع) و ائمه بعد از آنها مصداق اهل بیت (ع) هستند. اما برخی از اهل سنت معتقدند که علاوه بر موارد ذکر شده، زنان پیامبر (ص) نیز جزء این مصداق هستند. شیعیان و جمعی از اهل سنت برای اثبات این مطلب بر آیاتی از قرآن کریم و روایات زیادی که در کتب حدیثی، و تفسیری و تاریخی فریقین وارد شده است، استناد می کنند؛ که به اختصار به برخی از آنها اشاره می شود:

در تفسیر آیه (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً)^۱ روایات فراوانی از ناحیه فریقین وارد شده است که به معرفی مصداق اهل بیت (ع) و این که آن ها اهل کساء هستند تصریح دارد؛ مانند: «براح عن عمر بن ابی سلمه ریبب النبی - صلی الله علیه و سلم - قال: لما نزلت هذه الآية علی النبی - صلی الله علیه و سلم: « إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً » فِي بَيْتِ أُمَّ سَلَمَةَ، فَذَعَا النَّبِيَّ (ص) فَاطِمَةَ وَ حَسَنًا وَ حُسَيْنًا فَجَلَّلَهُمْ بِكِسَاءٍ وَ عَلَى خَلْفَ ظَهْرِهِ فَجَلَّلَهُمْ بِكِسَاءٍ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلَ بَيْتِي فَأَذْهِبْ عَنْهُمْ الرِّجْسَ وَ طَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ وَ أَنَا مَعَهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: أَنْتِ عَلَي مَكَانِكَ وَ أَنْتِ إِلَيَّ خَيْرٌ»^۲ عمر بن ابی سلمه نقل می کند: هنگامی که آیه تطهیر بر پیامبر اکرم در خانه ام سلمه نازل شد، رسول خدا (ص)، فاطمه زهرا (س)، امام حسن و امام حسین (ع) را فرا خواند و با جامه آن ها را پوشاند و امام علی (ع) که پشت سر آن ها بود نیز پوشاند و سپس فرمود: خدایا! این ها اهل بیت من هستند، رجس و پلیدی را از آن ها دور گردان، ام سلمه گفت: من هم با آنها هستم ای رسول خدا (ص)؟ پیامبر (ص) فرمود: تو بر خیر هستی». هم چنین در روایت دیگری از رسول خدا (ص) که در تفسیر آیه (فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُوا أَبْنَاءَنَا وَ ابْنَاتِنَا وَ نِسَاءَنَا وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)^۳ وارد شده است که پیامبر اکرم (ص) به معرفی اهل بیت (ع) پرداخته؛ از آن جمله: «عن عامر بن سعد عن أبيه قال لما نزلت هذه الآية (ندعوا أبناءنا و ابناؤکم و نساءکم و نسائنا و أنفسنا و أنفسکم) دعا رسول الله - صلی الله علیه و سلم - علیاً و فاطمه و حسناً و حسیناً رضی الله عنهم فقال: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي؛ سعد ابن ابی وقاص می گوید: هنگامی که این آیه)

^۱ - سوره احزاب (۳۳)، آیه ۳۳.

^۲ - محمد بن عیسی، سنن ترمذی، ص ۱۰۷۸-۱۰۷۹. حاکم حسکانی، شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۱۴۹. احمد بن حنبل، فضائل الصحابه، ج ۲، ص ۷۲۷. ابن مردویه اصفهانی، مناقب علی بن ابی طالب، ص ۳۰۱. حاکم نیشابوری، مستدرک علی الصحیحین، ج ۳، ص ۱۱۳.

^۳ - سوره آل عمران (۳)، آیه ۶۱.

مباهله) نازل شد، رسول خدا (ص)، امام علی، فاطمه زهرا(س)، امام حسن و امام حسین (ع) را فرا خواند و سپس فرمود: خدایا! این ها اهل بیت من هستند.»

در تفسیر آیه مودّت (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى) ^۱ نیز روایات متعددی از رسول خدا نقل شده است که در آنها مصداق اهل بیت (ع) به روشنی ذکر شده است، مانند «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ، (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى) قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَمَرْنَا بِمَوَدَّةٍ تِهِمْ؟ قَالَ: عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ وَلَدُهُمَا؛ ^۲ ابن عباس می گوید هنگام که آیه مودت نازل شد، - گفتند: ای رسول خدا (ص)! آن هایی که خداوند دستور به محبت و دوستی آنها داده است، کیانند؟ پیامبر فرمود: علی، فاطمه، امام حسن و امام حسین، (ع) روایات متعدد دیگری از رسول خدا نقل شده است؛ به وضوح این مطلب را آشکار می کنند که اهل بیت (ع) : علی، فاطمه، امام حسن و امام حسین، (ع) هستند، از جمله : عن أنس بن مالك أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- كان يمرُّ ببابِ فاطمةَ رضيَ اللهُ عنها سيَّتهُ أشهرٍ إذا خرجَ لِصلاةِ الفجرِ يقولُ: الصلاةُ يا أهلَ البيتِ (إنَّما يُريدُ اللهُ ليذهبَ عنكمُ الرجسَ أهلَ البيتِ وَ يُطهِّرَكمُ تطهيراً)؛ ^۳ أنس ابن مالك نقل می کند: رسول خدا به مدت شش ماه، هنگامی که برای آدای نماز صبح خارج می شد، به در خانه فاطمه می آمد و می گفت: نماز! ای اهل بیت (ع) (همانا خداوند می خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک گرداند.» در این باره روایات فراوانی است که مجال ذکر همه آن ها نیست. ضمناً کتاب های مستقلی در این زمینه نگاشته شده است و آنچه ذکر شد نمونه ای از این گونه روایات بود. لازم به ذکر است که برخی از علمای اهل سنت نیز به این مطلب که اهل بیت (ع) همان اهل کساء هستند، اقرار و بدان تصریح کرده اند، از آن جمله فخر رازی در تفسیر کبیر و شیخ اسماعیل بروسی در تفسیر روح البیان، در اظهار نظری مشابه می گویند: به نظر من آل محمد(ص) کسانی هستند که قرابت و نزدیکی با پیامبر (ص) داشته باشند و هر کسی که قرابت او با پیامبر (ص) شدیدتر و کامل تر باشد، ایشان آل پیامبر(ص) هستند و تردیدی نیست که بین فاطمه(س)، علی، حسن و حسین با پیامبر اکرم (ص) ارتباط و پیوند محکمی وجود دارد و این مسأله با نقل متواتر ثابت است. پس واجب است که این ها آل پیامبر (ص) باشند. ^۴

^۱ - سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۳.

^۲ - حاکم حسکانی، همان، ص ۲۳۱. محمد بن عمر زمخشری، الکشاف، ج ۴، ص ۲۱۹. سید محمد آلوسی، روح المعانی، ج ۱۳، ص ۳۱.

ابن مردویه اصفهانی، همان، ص ۳۱۶.

^۳ - حاکم نیشابوری، همان، ص ۱۲۲. حاکم حسکانی، همان، ص ۱۶.

^۴ - فخر الدین رازی، التفسیر الکبیر، ج ۹، ص ۵۹۵. اسماعیل البروسی، تفسیر روح البیان، ج ۸، ص ۳۱۲.

فخر رازی پس از بررسی اقوال نادر در این مورد، در نتیجه می گوید بنا بر جمع تقدیرات، ثابت می شود که این ها «علی، فاطمه، حسن و حسین (ع)» آل پیامبر(ص) هستند، اما این که غیر از این ها داخل در آل هستند، یا نه مورد اختلاف است.^۱

ثعالبی دیگر از مفسران اهل سنت، بعد از نقل حدیث کساء از ام سلمه در تفسیر آیه تطهیر - که در شأن رسول خدا (ص)، امام علی، فاطمه زهرا(س)، امام حسن و امام حسین (ع) نازل شده است - می گوید: رأی جمهور علما بر این است که اهل بیت پیامبر (ص) «اهل کساء» هستند، اگرچه از ابن عباس و غیر از ایشان نقل شده که اهل او ازواج او هستند. اما نظر جمهور علما بر همان چیزی است که گفته شد.^۲ ابن مردویه اصفهانی، در کتاب مناقب علی بن ابی طالب (ع) نیز در مورد مصداق اهل بیت (ع) می گوید: «من مئة و ثلاثین طریقاً، ان العترة علی و فاطمة و الحسنان (ع)»، از یکصد و سی طریق ثابت می شود که عترت و اهل بیت پیامبر (ص) علی، فاطمه و حسنان (ع) هستند.^۳ ابن صباغ مالکی، یکی دیگر از اندیشمندان بزرگ اهل سنت نیز در مورد مصداق اهل بیت (ع) می گوید: اهل بیت (ع) بر اساس آنچه که مفسران در تفسیر آیه مباحله ذکر کرده اند و نیز بر اساس آنچه که ام سلمه روایت کرده است، پیامبر اکرم (ص) علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) هستند.^۴ با این بیان روشن می شود که اهل بیت (ع) فقط پیامبر، امام علی(ع)، فاطمه زهرا(س)، امام حسن و امام حسین هستند. اما این که زنان پیامبر (ص) داخل در مصداق اهل بیت (ع) نیستند، علاوه بر عدم اعتقاد شیعه به این امر، اندیشمندان بزرگ اهل سنت نیز در آن تشکیک کرده اند. با این حال، هر چند شیعیان، ازواج رسول خدا را داخل در مصداق اهل بیت نمی دانند، اما آن ها را به عنوان امهات المومنین، احترام می گذارند.

ب) محبت اهل بیت در آیات و روایات

با توجه به مطالب گذشته، یکی از محورهای وحدت و هم بستگی مسلمانان وجوب و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا (ص) است، و در این نکته هیچ یکی از فرقه های اسلامی تردید ندارند. اکنون بعد از روشن شدن مصداق (ع) وجوب محبت نسبت به آل رسول (ص) را از منظر قرآن کریم و روایت وارده از ناحیه رسول خدا(ص) مورد بررسی قرار می دهیم. از بهترین آیات که می تواند در این موضوع استناد کرد، آیه ۲۳ سوره شوری است؛ که روایت نیز در تفسیر آن ذکر شده است. این آیه علاوه بر معرفی مصداق اهل بیت (ع) بر محبت نسبت به

^۱ - همان.

^۲ - عبد الرحمن ثعالبی، الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۳۴۶.

^۳ - ابن مردویه اصفهانی، همان، ص ۲۲۸.

^۴ - علی بن محمد صباغ، الفصول المهمة فی معرفة الائمة، ج ۱، ص ۱۱۳.

اهل بیت (ع) نیز کاملاً دلالت دارد. روایات دیگری نیز در تفسیر آیه شریفه آمده است، از جمله، صاحب کشف روایت شریفه زبیر را ذکر کرده اند: عن نبی - صلی الله علیه و سلم - أَنَّهُ قَالَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ شَهِيداً. أَوَّلُ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مَغْفُوراً لَهُ. أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ تَائِباً. أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مُؤْمِناً مُسْتَكْمِلاً الْإِيمَانَ؛ أَلَا، وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ بَشَّرَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِالْجَنَّةِ ثُمَّ مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ فَفُتِحَ لَهُ فِي قَبْرِهِ بَابَانِ إِلَى الْجَنَّةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ جَعَلَ اللَّهُ قَبْرَهُ مَزَارَ مَلَائِكَةِ الرَّحْمَةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ عَلَى السُّنَّةِ وَ الْجَمَاعَةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَكْتُوباً بَيْنَ عَيْنَيْهِ آيسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ كَافِراً، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَشْمَنَّ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ،^۱ پیامبر (ص) فرمود: کسی که بر محبت و دوستی، آل محمد بمیرد، شهید مرده است. آگاه باشید کسی که بر حب و دوستی، آل محمد بمیرد آمرزیده مرده است، بدانید کسی که بر حب و دوستی آل محمد بمیرد توبه کار از دنیا رفته است به هوش باشید کسی که بر حب و دوستی، آل محمد بمیرد مؤمن و با ایمان کامل از دنیا رفته است، بدانید کسی که بر محبت و دوستی آل محمد بمیرد، فرشته قیض روح او را به بهشت بشارت می دهد و پس از او نکیر و منکر بشارتش را می دهند. آگاه باشید کسی که بر دوستی، آل محمد بمیرد هم چون عروس که وارد خانه شوهر می شود با جلال و شکوه وارد بهشت می گردد، بدانید کسی که با حب و دوستی آل محمد از دنیا برود از قبرش دو درب به سوی بهشت گشوده می شود. آگاه باشید آن کسی که با محبت و دوستی آل محمد جهان را وداع کند؛ خداوند قبرش را زیارتگاه فرشتگان قرار دهد، بدانید هر کس با محبت و دوستی آل محمد جان دهد طبق روش و سنت پیامبر و مسلمانان جان سپرده است، و آگاه باشید کسی که با بغض و دشمنی آل محمد بمیرد، روز قیامت در پیشانی اش نوشته شده، از رحمت خداوند محروم است، بدانید کسی که با بغض و کینه آل محمد بمیرد، کافر از دنیا رفته است، آگاه باشید کسی که با بغض و دشمنی آل محمد بمیرد هرگز بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد».

در روایت دیگر، ابن عباس از رسول خدا (ص) نقل می کند: «عن بن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (أَجِبُوا اللَّهَ لِمَا يَعْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعْمَةٍ وَ أَحْبُّونِي لِحُبِّ اللَّهِ وَ أَحْبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحُبِّي)؛^۲ ابن عباس می گوید: پیامبر اکرم (ص) فرمود: خداوند را دوست داشته باشید به خاطر نعمت هایش و من را به خاطر خدا دوست داشته باشید و اهل بیتم را به خاطر من دوست داشته باشید.» روایت بدین مضمون کثیر و فراتر از حد شمارش و ذکر است. آنچه ذکر شد نمونه ای از احادیثی بود که ترغیب و تشویق به محبت و دوستی نسبت به آل رسول الله

^۱ - محمود بن عمر زمخشری، همان، ص ۲۲۰-۲۲۱. فخر الدین رازی، همان، ص ۵۹۵. اسماعیل البروسی، همان.

^۲ - حاکم نیشابوری، همان، ص ۱۱۵.

(ص) می کند، روایات فراوان دیگری نیز وجود دارد که مردم را از بغض و دشمنی نسبت به آن خاندان بر حذر می دارد که به ذکر یک نمونه از آن اکتفا می شود:

«عن أبي سعد الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُبَغِضُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ أَحَدٌ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ)؛ ابی سعدی خدری نقل کرده است: رسول خدا فرمود: قسم به کسی که جانم به دست اوست هیچ کس بغض و کینه ما اهل بیت (ع) را در دل ندارد مگر اینکه او را خداوند در قیامت داخل آتش جهنم خواهد کرد.»^۱

بنا بر این محبت اهل بیت اساس ایمان و عقیده مسلمانان را تشکیل می دهد و این یک بحث عاطفی و یا یک بحث مربوط به بخش خاص از جهان اسلام نیست ریشه قرآنی دارد، همچنان که آیه مبارکه می فرماید: (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى)،^۲ وقتی پیامبر از امت اسلامی مزد نمی خواهد چون رسالت الهی است و مزد رسالت اش را محبت ذی القربی و اهل بیت (ع) قرار می دهد. آن هم نه به خاطر اینکه منفعت از او عائد به اهل بیت (ع) می شود، بلکه محبت آن عائد امت اسلامی است. وقتی پیامبر می فرماید: (النُّجُومُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنَ الْغَرَقِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي مِنَ الْأَخْتِلَافِ)،^۳ پیامبر اکرم (ص) فرمود: ستارگان امان هستند برای اهل زمین از غرق شدن و اهل بیت من، امان هستند برای امت من از اختلاف است. فلماذا این مسأله بسیار مهم است که امت اسلامی را می تواند مسأله محبت اهل بیت متحد بسازد بصورت یک سیل بنیان کن در برابر دسایس استعمار و دشمنان اسلام.

(ج) محبت اهل بیت (ع) در کلام اندیشمندان اهل سنت

علما و اندیشمندان اسلامی، با توجه به تأکید قرآن کریم و سنت نبوی بر محبت اهلیت (ع)، آن را از مسلمات دین دانسته و بر وجوب آن تأکید نموده اند. اما چون شیعیان علاوه بر محبت آن خاندان، ولایت و زعامت آن ها را نیز به صورت مطلق پذیرفته اند، در این جا تنها به برخی از اظهار نظرهای صریح علمای اهل سنت در این مورد اشاره می شود.

فخر رازی مفسر بزرگ اهل سنت در مورد وجوب محبت اهل بیت بعد از نقل حدیث شریف «لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ قَرَابَتِكَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ وَجِبَتْ عَلَيْنَا مَوَدَّتِهِمْ فَقَالَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ ابْنَاهُمَا» می گوید: ثابت

^۱ - همان.

^۲ - سوره شوری (۴۲)، آیه ۲۳.

^۳ - حاکم نیشابوری، همان، ص ۱۱۵

می شود که این چهار نفر، اقارب پیامبر اکرم (ص) هستند و زمانی که این مطلب ثابت شود، واجب است که نسبت به آنها محبت و احترام ویژه داشته باشیم. سپس برای اثبات این مطلب سه دلیل می آورد:

اول: بنا به فرموده خداوند که فرمود: (إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى)

دوم: تردید نیست که پیامبر اکرم (ص) فاطمه (س) را دوست می داشت و در مورد او فرمود: (فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي يُؤْذِنِي مَا يُؤْذِيهَا) و نیز با نقل متواتر از رسول خدا (ص) ثابت شده است که ایشان علی، حسن و حسین (ع) را نیز دوست می داشت، و زمانی که چنین امری ثابت شود، بر همه امت اسلامی واجب است همانند رسول خدا (ص) آن ها را دوست داشته باشند، به دلیل فرموده ی خداوند که فرمود: (... وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)^۱ و لقوله تعالی (...فَالْيَحْزِرَ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ...)^۲

سوم: دعا کردن برای اهل بیت رسول خدا منصب عظیمی است و به همین علت ، این دعا را در انتهای تشهد نماز قرار داده است، و دعا این است : « اللهم صل على آل محمد و ارحم محمداً و آل محمد ». و این تعظیم برای هیچ کس دیگر غیر از اهل بیت ثابت نشده است، و همه این مطالب دلالت می کند که محبت و دوستی نسبت به آل محمد واجب است.^۳

این هجر هیثمی در الصواعق المحرقة، بعد از آوردن حدیثی از رسول خدا(ص) درباره ی محبت به اهل بیت (ع) و حرام بودن بغض و دشمنی نسبت به آن خانواده می گوید: از احادیث و روایات گذشته دانسته شد که محبت اهل بیت (ع) واجب و بغض و کینه نسبت به آن ها حرام است. بر لزوم محبت آن ها، بیهقی و بغوی و غیر از این ها تصریح کرده اند و گفته اند که محبت نسبت به آن ها از فرایض و واجبات دین است. و بر اساس آن چه از شافعی حکایت شده ایشان گفته است: يَا أَهْلَ بَيْتِ النَّبِيِّ حُبُّكُمْ فَرَضٌ مِنَ اللَّهِ فِي الْقُرْآنِ أَنْزَلَهُ...^۴

عبد القاهر بغدادی، با نام بردن از امامان شیعه (ع) عقیده اهل سنت را نسبت به آن ها این گونه بیان می کند: اهل سنت، امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و معروفین از پیامبر(ص) مانند حسن بن حسن و علی بن حسین زین العابدین(ع) و محمد بن علی بن حسین معروف به باقر(ع)، کسی که جابر بن عبد الله انصاری سلام رسول خدا

^۱ - سوره اعراف(۷)، آیه ۱۵۸.

^۲ - سوره نور(۲۴)، آیه ۶۳.

^۳ - فخرالدین رازی، همان، ص ۵۹۵.

^۴ - ابن حجر هیثمی، الصواعق المحرقة، ص ۲۰۶.

(ص) را به او ابلاغ کرد و جعفر بن محمد معروف به صادق (ع) و موسی بن جعفر (ع) و علی بن موسی (ع) و سایر فرزندان دیگر اهل بیت (ع) را که بر سنت پدران طاهربین خود مشی می کند را دوست دارد.^۱

امام محمد غزالی، اندیشمند و متفکر بزرگ مصری نیز در این باره می گوید: مسلمانان در همه عالم نسبت به اهل بیت (ع) گرایش و عشق دارند، آن خانواده بزرگ را تکریم می نمایند و قدر می -شناسند. مهر آن خانواده، در عمق دل مسلمانان است... مردم در واقع در دوستی اهل بیت (ع) هیچ گونه تکلفی ندارند، برق دوستی و عشق از چشمان آنان پیدا است، این مهر و دوستی در دل های آنان موج می زند، این دوستی و مهر نسبت به اهل بیت در واقع نتیجه تعالیم اسلام است. در همه نمازها بر محمد و خانواده او درود می فرستیم؛ این درود بارها در همه نمازها تکرار می شود. اللهم صل علی محمد و آل محمد.^۲ شیخ عیسی عبدالله ابن محمد الحمیری، مدیر کل اوقاف و شئون اسلامی دبی و خطیب جمعه، درباره محبت اهل بیت (ع) و این که آنها پس از کتاب و سنت، بهترین محور اتحاد مسلمانان هستند، می گوید: به نظر من بعد از کتاب و سنت، حب اهل بیت (ع) بهترین پیوند دهنده قلبهای مسلمانان است. ما وقتی به منابع خود رجوع می کنیم می بینیم که قریب به اتفاق فقها و محدثین ما از شاگردان اهل بیت (ع) و یا علمای شیعه بوده اند و در مکتب آنان درس آموخته اند ... ما اهل بیت (ع) را دوست داریم.^۳

(د) محوریت اهل بیت (ع) و لزوم تمسک به آنها

اگرچه محبت اهل بیت (ع) می تواند به تنهایی محور برای وحدت مسلمانان قرار گیرد، اما با این حال آیاتی از قرآن کریم و روایات وارده از رسول خدا (ص) نیز مسلمانان را به تمسک و پیروی از آن خاندان مطهر فرا می خواند که به نمونه هایی از آن ها اشاره می شود. در آیه ۱۰۳ آل عمران، که بحث غایبی و نهایی، از اتحاد و مبارزه با هر گونه تفرقه و تشتت است. خداوند می فرماید: «ای مسلمانان به جبل الله چنگ بزنید». روایاتی از ناحیه فریقین وارد شده است که جبل الله را به اهل بیت تفسیر کرده اند، از جمله: حاکم حسکانی از ابو حفص صائغ، نقل می کند: ابو حفص صائغ، عن جعفر بن محمد فی قوله تعالی (وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا) ^۴ قال: نحن الحبل؛ ابو حفص صائغ از امام جعفر صادق در تفسیر (وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ...) نقل می کند که فرمود: «ما جبل الله هستیم». در روایت دیگری منقول از جابر آمده است: «عن جابر عن ابی جعفر (ع) قال: آل

^۱ - عبد القاهر البغدادی، الفرق بین الفرق، بخش ۲، ۳۵۳-۳۵۴.

^۲ - محمد رسول حسینی، همان، ص ۹۳.

^۳ - همان.

^۴ - سوره آل عمران (۳)، آیه ۱۰۳.

^۵ - حاکم حسکانی، همان، ج ۱، ص ۲۰۲.

محمد هم حبل الله الذی امر بالاعتصام به فقال: و اعتصموا بحبل الله جميعاً و لا تفرقوا! جابر بن عبد الله انصاری از امام باقر (ع) روایت می کند که فرمود: حبل الله که امر به تمسک آن شده است، آل محمد هستند. در روایت دیگر نیز آمده است: «عن ابی زید قال: سألت ابا الحسن (ع) عن قوله (واعتصموا بحبل الله جميعاً...) قال: علی بن ابی طالب حبل الله المتین؛^۱ ابی زید می گوید: از ابا الحسن (ع) در مورد قول خدا که می فرماید (واعتصموا بحبل الله) پرسیدم؟ فرمود: علی بن ابی طالب (ع) حبل الله است.» غیر از موارد ذکر شده روایات بی شمار دیگری نیز در تمسک به اهل بیت (ع) تأکید کرده اند، معروف ترین این روایات، حدیث معروف ثقلین است که با الفاظ و سندهای گوناگون در کتب فریقین آمده است که به نمونه ای از آن اشاره می شود: «عن حبيب بن أبي ثابت، عن زيد بن ارقم رضی الله عنهما قالوا: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ (الثَّقَلَيْنِ) مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا

لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي وَ أَحَدُهُمَا أَعْظَمُ مِنَ الْآخَرِ كِتَابَ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَ عِتْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي أَلَا وَ أَنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ فَنَنْظُرُوا كَيْفَ تَخْلُفُونِي فِيهِمَا»^۲ «من در میان شما دو شیء گران بها گذاشتم. تا زمانی که به آن دو چنگ بزنید، هرگز بعد از من گمراه نشوید. یکی از دیگری بزرگتر است: کتاب خدا که ریسمانی کشیده شده از آسمان به زمین است، فرزندانم و خاندانم. آگاه باشید که آن دو از هم جدا نخواهد شد تا اینکه در حوض [کوثر] بر من وارد شوند. پس بنگرید که چگونه پس از من با آنها رفتار می کنید» در این حدیث شریف پیامبر اکرم (ص) اهل بیت را کنار قرآن قرار داده است؛ یعنی همان گونه که به امور مختلف به قرآن مراجعه کرد، به اهل بیت نیز باید مراجعه نمود.

توضیح اینکه حضرت پیامبر اکرم (ص) در حدیث ثقلین تصریح کرده اند که قرآن و اهل بیت (ع) همیشه با هم هستند و از هم جدا نمی شوند. این یعنی هیچ یک به تنهایی هدف رسالت الهی حضرت را تحقق نمی بخشد و هیچ کدام بی دیگری، برای هدایت انسان ها به کمال و سعادت کافی نیستند. اگر غیر از این بود، می توانستند از هم جدا شوند و یکی یا هر دو، مردم را به تنهایی هادی و رهنما به راستی و درستی باشند بنابراین اگر کسی تنها قرآن را بگیرد و اهل بیت را رها کند گویا قرآن را نیز رها کرده است و اگر کسی تنها اهل بیت را بگیرد و قرآن را رها کند گویا اهل بیت را نیز رها کرده است؛ در واقع تمسک به هر دو موجب هدایت خواهد بود. در روایت دیگر، ابن عباس از رسول خدا (ص) نقل می کند: «عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم (

^۱ - علی بن جمعه العروسی الحویزی، تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۷۷.

^۲ - همان.

^۳ - محمد بن عیسی، همان، ص ۱۰۷۹.

النُّجُومُ أَمَانٌ لِّأَهْلِ الْأَرْضِ مِنَ الْغَرَقِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِّأُمَّتِي مِنَ الْأَخْتِلَافِ فَإِذَا خَالَفَتْهَا قَبِيلَةٌ مِنَ الْعَرَبِ اِخْتَلَفُوا فَصَارُوا حِزْبَ إِبْلِيسَ؛^۱ ابن عباس می گوید: پیامبر اکرم (ص) فرمود: ستارگان امان هستند برای اهل زمین از غرق شدن و اهل بیت من، امان هستند برای امت من از اختلاف؛ هنگامی که قبیله ای از عرب با آنها به مخالفت برخیزد، از پیروان شیطان خواهد شد. در روایت دیگر، اباذر از رسول خدا (ص) نقل کرده است: «حنس الکنانی قال: سمعت أباذر رضی الله عنه یقول و هو أخذ بباب الکعبه من عرفنی و من أنکرنی فأنا أبوذر سمعت النبی صلی الله علیه و سلم یقول: (أ لَّا إِنْ مَثَلَ أَهْلِ بَيْتِي فِيكُمْ مَثَلَ سَفِينَةِ نُوحٍ مِنْ قَوْمِهِ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ)؛^۲ حنس کنانی می گوید: شنیدم که اباذر در حالی که درب خانه را گرفته بود، می گفت: هر کس مرا می شناسد که می شناسد و هر کس مرا نمی شناسد، من ابوذر هستم. از رسول خدا (ص) شنیدم که می فرمود: مثل اهل بیت من در میان شما مثل کشتی نوح است که هر کس برآن سوار شود نجات یابد و هر که از آن تخلف ورزد، غرق شود». در حدیث دیگر از ابن عباس از پیامبر اکرم (ص) نقل می کند که فرمود «مَنْ سَرَهُ أَنْ يَحْيَا حَيَاتِي، وَ يَمُوتُ مَمَاتِي، وَ يَسْكُنُ جَنَّةَ عَدْنِ الَّتِي غَرَسَهَا رَبِّي، فَلْيُؤَالِ عَلِيًّا مِنْ بَعْدِي، وَ لْيُؤَالِ وَلِيَّهُ، وَ لْيَقْتَدِرْ بِالْأَيْمَةِ مِنْ بَعْدِي، فَإِنَّهُمْ عِترَتِي، خَلَقُوا مِنْ طِينَتِي وَ رَزَقُوا فِهُمَا وَ عِلْمًا. فَوَيْلٌ لِلْمُكذِّبِينَ مِنْ أُمَّتِي لِقَاطِعِينَ فِيهِمْ صَلَاتِي لَا أَنَالَهُمُ اللَّهُ شَفَاعَتِي؛^۳ کسی که دوست دارد همچون من زندگی کند و مانند من بمیرد و در بهشت جاویدان سکونت گزیند، پس باید علی را (ع) پس از من ولی خود بداند، و دوست او را نیز دوست بدارد، و پس از من به اهل بیتم اقتدا کند که آنها عترت من هستند، از طینت وجود من آفریده شده اند، و از علم و فهم من بهره برده اند. وای به حال کسانی از امتم که فضل و برتری آنها را تکذیب کنند و اتصال بین من و آنها را قطع نمایند، خداوند شفاعتم را نصیب آنها قرار ندهد.» بنابراین همان طوری که قرآن و پیامبر عامل وحدت امت اسلامی است و اختصاص به یک فرقه و یا مذهب ندارد محبت اهل بیت هم وسیله وحدت و همگرایی جهان اسلام است. در گزیده بیانات مقام معظم رهبری آمده است حب اهل بیت «نیز» مخصوص شیعیان نیست. «و مربوط به همه امت اسلامی می باشد». حب اهل بیت وسیله وحدت مسلمین است همچنان که وجود پیامبر اسلام وسیله وحدت بین مسلمین است، محبت اهل بیت می تواند عامل وحدت باشد و امروز دنیای اسلام به این محبت و همدلی به شدت نیازمند است.^۴

^۱ - حاکم نیشابوری، همان، ص ۱۱۵.

^۲ - همان، ص ۱۱۶.

^۳ - ابن ابی احدید، شرح نهج البلاغه، ج ۹، ص ۱۱۷۰.

^۴ - سایت نت شهر، تاریخ دسترسی ۱۳۹۶/۹/۴.

نتیجه:

در این حوزه پژوهشی تلاش گردید که مصداق اهلبیت را از نظر فریقین بیان نموده و طبق بررسی آیات و روایات از نظر فریقین اهل بیت فقط پیامبر(ص)، علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) هستند. با توجه به سفارشها و تأکیدات قرآن کریم و دستورات پیامبر اکرم هیچ یک از فرقه های اسلامی در وجود محبت و دوستی نسبت به اهل بیت پیامبر خدا (ص) تردید ندارند. لذا است که یکی از محور های همگرایی و همبستگی امت اسلامی، وجود محبت و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا (ص) است و پیامبر مکرم اسلام(ص) در حدیث ثقلین تصریح کرده اند که قرآن و اهل بیت (ع) همیشه با هم هستند و از هم جدا نمی شوند. این یعنی هیچ یک به تنهایی هدف رسالت الهی حضرت را تحقق نمی بخشد. و در حدیث دیگری فرماید امان هستند از اختلاف؛ و با توجه به اینکه امت اسلامی با مشترکات فراوانی چون قرآن، پیامبر (ص) قبله و زبان دینی واحد دارد، بعد از تمسک به کتاب و سنت مهمترین پیوند دهنده قلب های مسلمانان محبت و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا است و این نعمت الهی از اساسی ترین رمز اتحاد و همگرایی جهان اسلام است. فلذا این مسأله بسیار مهم است که امت اسلامی را می تواند مسأله محبت اهل بیت متحد بسازد. بصورت یک سیل بنیان کن در برابر دسایس استعمار و دشمنان اسلام.

محبت اهل بیت در ارتباط با همگرایی جهان اسلام

منابع:

*قرآن کریم

الف (کتابهای فارسی

۱. انیس ابراهیم و دیگران، فرهنگ المعجم الوسیط (عربی- فارسی)، ترجمه محمد بندر ریگی، قم: انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
۲. البستانی، فواد افرام، فرهنگ جدید (عربی-فارسی) ترجمه منجد الطلاب، ترجمه محمد بندر ریگی، قم: انتشارات اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۹۴.
۳. حسینی، محمد رسول، وحدت اسلامی، قم: انتشارات بین المللی المصطفی (ص)، ۱۳۸۸.
۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۶، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
۵. ری شهری، محمد، دوستی در قرآن وحدیث، ترجمه حسن اسلامی، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۷.
۶. عمید، حسن، فرهنگ عمید (دوجلدی)، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ چهارم، ۱۳۶۲.

ب کتاب های عربی

۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، محقق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
۲. ابن حنبل، احمد، فضائل الصحابه، ج ۲، محقق عباس ولی الله بن محمد، قاهره: انتشارات دار بن الجوزی، چاپ چهارم، ۱۴۳۰.
۳. ابن صباغ، علی بن محمد بن احمد، الفصول المهمه فی معرفه الائمه، محقق الغیری السامی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث سازمان چاپ و نشر، ۱۴۲۲.
۴. ابی عیسی، محمد بن عیسی بن سوره، سنن الترمذی، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۲.
۵. اصفهانی، ابن مردویه، مناقب علی بن ابی طالب (ع) وما نزل من القرآن فی علی، محقق عبدالرزاق محمد حرز الدین، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۳.
۶. الآلوسی البغدادی، السید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، ج ۱۳، محقق علی عبد الباری عطیه، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵.
۷. البروسی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، ج ۸، بیروت: دارالفکر، بی تا.

۸. البغدادی، عبد القاهر، الفرق بین الفرق، بیروت: دارالجبل، ۱۴۰۸.
۷. ثعالبی، عبد الرحمن، الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن، ج ۴، محقق علی محمد معوض و شیخ عادل احمد عبد الجواد، بیروت: انتشارات دار الأحياء التراث العربی، ۱۴۱۸.
۸. حسکانی، حاکم، شواهد التنزیل، ج ۱ و ۲، محقق محمد باقری المحمودی، الطبعة الثالثة، بی جا: مجمع احیاء الثقافة الإسلامیة، ۱۳۸۵.
۹. الرازی، فخر الدین، مفاتیح الغیب، ج ۹، بیروت: انتشارات دار الاحیاء التراث العربی، ۱۴۲۹.
۱۰. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل، ج ۴، مصحح مصطفی حسین احمد، بیروت، دارالکتب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷.ق.
۱۱. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، ج ۱، مصحح سید هاشم رسولی محلاتی، قم: انتشارات اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۴۱۵.ق.
۱۲. النیشابوری، الحاکم، المستدرک علی الصحیحین، ج ۳، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۴۲۶.ق.
۱۳. هیثمی، احمد بن حجر، الصواعق المحرقة فی الرد علی اهل البدع والزندقه، تهران: بی نا، بی تا.

منابع اینترنتی

سایت نت شهر، تاریخ دسترسی ۱۳۹۶/۹/۴.

نوشته شده در تاریخ ۱۳۹۶/۹/۲ <http://www.netshahr.com/۸۰۰۴۹٪d۹٪۸۵٪.d>

